

A munka természetes ára az Európai Unióban és a regeneratív gazdaság

BARANYI DÁNIEL MARTIN^a, CSONTOS TAMÁS TIBOR^b

^aEszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Gazdaságtudományi Intézet, Vállalkozás-gazdaságtan Tanszék

Egészségház u. 4., Eger 3300

baranyi.daniel@uni-eszterhazy.hu

^bBudapesti Corvinus Egyetem

PhD-hallgató, Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola

Világgazdasági Program

Fővámter 8., Budapest, 1093

tamas.csontos3@stud.uni-corvinus.hu

Tanulmányunk kiinduló tézise, hogy az európai gazdaságok tartósan a munka természetes ára által megkívánt, regenerációt biztosító jóléti szint alatt működnek napjainkban. A természetes bér fogalmának rövid elméleti, történeti áttekintését követően a természetes bér fogalmát a regeneratív gazdaság koncepciójával kapcsoljuk össze. Bemutatjuk, hogy a neoliberális versenyállam hogyan termeli újra a gazdaságok extraktív működését. A gazdaság extraktív működése pedig az Európai Unió globális mércével mérten gazdag országaiban is folyamatosan kitermeli a szegénység új formáit, amit a fordított Maslow-piramis és a modern prekárius réteg létrejöttén keresztül mutatunk be. A tanulmány fő üzenete, hogy a gazdaság regeneratív képességének biztosítása a társadalmi részvételt biztosító reáljólét újraértelmezésével lehetséges.

Kulcsszavak: regeneratív gazdaság, természetes bér, neoliberalizmus, járadék, munkaerőpiac

1. Munkaerőpiaci feszültségek napjainkban

A tanulmányunk előzményét azok a munkaerőpiaci feszültségek adják, amelyekkel napjainkban Európai Unió-szerte találkozhatunk. A koronavírus-járvány hatásai és az azt követően erőre kapott infláció helyezték a gazdasági közgondolkodás homlokterébe

a munkaerőpiaci problémákat. Ezt mutatja többek között az OECD-államokon végigsöprő *nagy felmondási hullám* (Great Resignation) (Tharoor, 2021), a *quiet quitting* jelensége (Folkman–Zenger, 2022; Szabó, 2023), az EU-s tagállamokra jellemző krónikus munkaerőhiány, a home office és home office-ból történő *visszatérés* nehézségei, a sztrájkhullámok, a bevándorlás és vendégmunkások körül kialakuló konfliktusok – csak néhány példa a válság narratívákra. Meglátásunk szerint ezek a feszültségek csak tünetek, melyeket a pandémiás helyzet és az infláció kihangsúlyozott ugyan, de valójában hosszabb távú trendek eredményei. A tanulmányunk célja, hogy a munkaerőpiaci válságjelenségek mögött meghúzódó extraktív gazdaság hatásait bemutassuk, és hozzájáruljunk az ennek meghaladásáról szóló diskurzushoz.

Kiinduló tézisünk, hogy az európai uniós gazdaságok tartósan a munka természetes ára által megkívánt, regenerációt biztosító jóléti szint alatt működnek napjainkban.

2. A természetes bér

Ebben a fejezetben rövid áttekintést adunk arról, hogy a klasszikus politikai gazdaságtanban mit értettek az egyes szerzők a munka természetes árának. Az elméletek áttekintése során azt láthatjuk, hogy a munka pénzben kifejezett ára milyen kapcsolatban áll az igényekkel és az igényeket kielégítő javak árával.

2.1. Adam Smith – Egyenlőtlen alku

A klasszikus politikai gazdaságtan alapítójának tekintett *Adam Smith* (1959) a *Nemzetek gazdasága* c. művében egy nemzet gazdagságának – ma úgy mondhatnánk –, a nemzetgazdasági teljesítménynek az okait kutatja. Smith a bérekről a következő rövid összefoglaló megállapítást teszi:

„A munka pénzbeni árát mindenkor két körülmény *szabályozza*: a munkáskezek iránti kereslet, valamint a létfenntartási cikkek és kényelmi eszközök ára.” (Smith, 1959: 134. o.)

A létfenntartási cikkek és kényelmi eszközök árát tekinthetjük a béreket alulról szabályozó korlátnak (Smith fogalmaival a munka mint áru természetes ára), mely alá tartósan nem kerülhetnek a bérek, a felső korlátot pedig a munkáskezek iránti igény jelenti (Smith alapján monopolár). A természetes ár alatt hosszú távon nem lehet egy termék és munka ára sem, mert az az adott tevékenységből erőforrások kivonásával járna, ami munka esetén az adott foglalkozási ágazatból a munkások elvándorlását jelentené. Felette viszont az azt előidéző szabályok (Smithnél többek között a monopólium és tanoncszabályok) fennállásával akár évszázadokon keresztül maradhatnak. A bérek a mindenkori alkuerők függvényeképpen alakulnak ki, amit a szabályozások mellett a gazdaság fejlődése (és nem az elért gazdagság) szabályoz. A fejlődő, gyorsan növekedő

országokban magasan a természetes bér feletti bérek alakulnak ki, ezáltal folyamatos népességnövekedést előidézve, a gazdag, de már stagnáló országokban jellemzően a természetes bér alsó korlátja körül alakulnak a bérek.

„A munkabér emelkedése nem az ország mindenkori tényleges jólétének, hanem a jólét szüntelen növekedésének a függvénye. Ennek megfelelően a munkabérek nem is a leggazdagabb, hanem az éppen virágzó, vagyis leggyorsabban gazdagodó országokban a legmagasabbak.” (Smith, 1959, 119. o.)

2.2. David Ricardo – Természetes bér

Ricardo elméletében Smithez hasonlóan létezik a különböző javaknak és erőforrásoknak egy természetes ára, amely körül a tényleges piaci árak hosszú távon ingadozik. Más erőforrásokhoz hasonlóan a munkának, így a béreknek is van egy természetes szintje, amely felé konvergálnak. Ezt az ingadozást pedig a népesség változása okozza. (Ricardo, 2017)

„A munka természetes ára az az ár, amely szükséges ahhoz, hogy a munkások összessége megélhessen, és számának növekedése vagy csökkenése nélkül saját embercsoportját fenntarthassa... Bármennyire térjen is el a munka piaci ára a természetes áratól, az árukhoz hasonlóan megvan benne az az irányultság, hogy igazodjon ahhoz.” (Ricardo, 2017, 134. o.)

Vagyis a természetes jövedelem a bérjövedelemnek egy olyan szintje, amely alatt nem képes önmagát megújítani a munkaerő. Alatta egyéni szinten többek között nem tud elegendő élelemhez jutni, vagy társadalmi szinten nem tud gyermeket vállalni. Felette pedig túlnépesedés és munkanélküliség tapasztalható, ami lefelé nyomja a béreket.

Fontos megvizsgálunk azt a (látszólagos) ellentmondást, hogy a jövedelem növekedése és a gyermekszám sokszor fordított arányosság szerint változott az empirikus tanulások szerint, és ha napjainkban megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy az európai átlagnál jelentősen alacsonyabb jövedelmű országok sokkal magasabb termékenységi rátával rendelkeznek. Smith (1959) érvelése szerint, ahogy ezt korábban idéztük, a népesedési folyamatokat a gazda(g)ság abszolút nagysága helyett a gazdasági növekedés dinamikájával magyarázhatnánk.

David Ricardo pedig nem feltételezte azt, hogy a természetes bér szintje időben és országonként egyforma nagyságú lenne. Egyrészt számolt az egyes országokban az árak különbségével, másrészt az igények természetével is foglalkozott.

„Ezt nem úgy kell értenünk, hogy a munka természetes ára, még ha élelmiszerekben és szükségleti cikkekben fejezzük is ki, teljesen rögzített és állandó. Időben változó ugyanabban az országban is, és igen lényegesen különbözik országok szerint. Alapvetően a nép életmódjától és szokásaitól függ. Egy angol munkás bizonytalant tartana, hogy a bére a természetes szint alatt van, és túl szűkös ahhoz, hogy családot tarthasson el belőle, ha abból élelmiszerként csak burgonya telne, és csak vályogviskóban lakhatna belőle; az ilyen szerény életigényeket mégis gyakran elegendőnek ítélik az olyan országokban,

ahol az »emberi élet olcsó«, és az ember igényei könnyen kielégíthetők.” (Ricardo, 2017, 137. o.)

Vagyis Ricardo alapján a bérek természetes szintje az életigényektől és az ezen igények kielégítéséhez szükséges javak árától függ. Ha az életigények tartósan kielégíthetetlenek, akkor a munkások nem vállalnak gyerekeket, így számuk fokozatosan hanyatlak, így a bérek korrekciójára Ricardo elméletében a demográfiai változások kényszerítenek.

2.3. Karl Marx – A kizsákmányolás elmélete

A marxi elmélet sarokköve a munka kizsákmányolása. Marx (1955) érvelése szerint a munkás nem a munkáját (vagy a munkájának a gyümölcsét) értékesíti, hanem kizárólag a munkaerejét. Ez a különbség súlyos következményekkel jár, és megmagyarázza a smithi egyenlőtlen cserét. A munkaérték-elmélet szerint a csereértékét egy árunak a belé fektetett társadalmilag szükséges munka mennyisége határozza meg. Ugyanakkor a ténylegesen befektetett munka és az áru értékesítése során kapott munka mennyisége már Smithnél is elvált egymástól, amint a munkás bekerített földön dolgozik vagy eszközt használ (ezen esetekben az áru ára a járadékot és a profitot is biztosítja a béren felül), ezért Smith az áruk árányait nem a munkamennyiség alapján határozta meg (Smith, 1959). Ricardo szerint a munkások hosszú távon a természetes bér körüli jövedelemhez jutnak, az efelett előállított érték a tőkés és földesurak jövedelme (Ricardo, 2017). Marx is ezt a gondolatot viszi tovább, mely szerint a munkás a munkaideje alatt nagyobb értékben hoz létre javakat, mint amennyi értékű áruhoz hozzáfér a munkabére által. A kettő közötti különbség a kizsákmányolás foka, egyben a tőkés jövedelme. A legkisebb munkabért, ami még biztosítja a munkaerő megújulását, szükséges munkának hívja, ennél nagyobb mennyiségű az értékesítés során az áruért kapott munka mennyisége, a kettő különbsége a többletmunka. A szükséges munka és a többletmunka aránya pedig a kizsákmányolás foka Marx szerint (Marx, 1955). Véleményünk szerint a kizsákmányolás marxi meghatározása kevés az extraktív gazdaság meghatározásához, hiszen a szükséges munkának megfelelő bér a regeneráció biztosítására már elegendő lehet, így a marxi értelemben vett kizsákmányolás nem szükségszerű feltétele a természetes bér alatti bérszínvonalnak, ezért azt gondoljuk, hogy napjaink extraktív gazdasági működését a többletmunka kisajátításának koncepciójával nem magyarázhatjuk.

3. Regeneratív gazdaság és a természetes bér

3.1. A természetes bér fogalma modern köntösben

A klasszikus politikai gazdaságtan természetesbér-fogalma nemcsak egy elmélettörténeti érdekesség, hanem releváns napjaink gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai vitáiban is. Az utóbbi években elterjedt a körforgásos és regeneratív gazdaság koncepciója, leginkább

a mainstreammel erőteljesen kritikus ökológiai közgazdaságtani gondolkodásban (lásd: Fullerton, 2015; Brown et al., 2018; Morseletto, 2020). A regeneratív gazdaság lényegében egy modern megfogalmazása annak, amit a klasszikus politikai gazdaságtan a munka természetes áráként jelölt meg, hiszen lényege egy olyan gazdasági rendszer létrehozása, amely biztosítja az emberi közösségek önfenntartó működését. Brown és munkatársai (2018, 28. o.) például így fogalmazzák meg: „A regeneratív gazdaság úgy tartja fenn a megbízható inputokat és az egészséges outputokat, hogy nem meríti ki a kritikus inputokat, és nem károsítja a tágabb társadalmi és környezeti rendszerek más részeit, amelyektől függ.” A regeneratív gazdaság fogalmában tehát már nemcsak az emberi közösségek, hanem a természet újratermelő képességének biztosítása is megjelenik.

A regeneratív gazdaság koncepciója a jelenlegi extraktív jellegű gazdasági rendszerünk újraírására törekszik. Az extraktív gazdaság fogalma Acemoglu és Robinson (2012) extraktív (vagy kizsákmányoló) intézményeket leíró megközelítésére épül, amely szerint azok az intézmények nem tudják segíteni a fejlődést, amelyek az erőforrásokat egy szűk elit körében osztják szét. Kelly és Howard (2021) szerint az extraktív gazdaság egy olyan felfogást jelent, ahol az emberi közösségek és a természet a gazdasági folyamat inputjai, amiből a lehető legtöbb értéket kell kipróbálni, figyelmen kívül hagyva azok esetleges degradációját. Az extraktív gazdaságban az egyén a társadalomtól és a természettől különálló haszonmaximalizáló ágens, s így a gazdasági folyamat is elválik a helyi közösségektől és a természettől. A regeneratív gazdaság gondolata ezzel az extraktív jellegű gazdasággal szemben fogalmazódik meg. A regeneráció tehát a munka újratermelésének biztosítása mellett a természet regeneratív képességének megőrzését és a közösségek regenerációját is magába foglalja. A regeneratív gazdaság tehát a Polányi (2004) által megfogalmazott béagyazódáson alapul, amely szerint a gazdasági folyamatok, így a munka is be van ágyazva a társadalmi folyamatokba, azaz a helyi közösségek működésébe, s valójában abból kiszakítani tévedés.

A klasszikus politikai gazdaságtan természetesbér-elmélete tehát a modern felfogás szerint a regeneratív gazdaság, leginkább a munka regenerációjának kérdését feszegeti. A fogalom azért fontos, mert rávilágít arra, hogy a regeneratív gazdaság kiépítéséhez szükséges átgondolni, mi az a természetes bér, amely biztosíthatja a munka újratermelését. Ahhoz viszont, hogy ezt a fogalmat a napjaink vitáiban is tudjuk használni, két alapvetés tisztázására van szükségünk.

Egyrészt a munka újratermelését a modern társadalmakban már nem egyedül a bér garantálja. Ennek oka, hogy a 20. század közepétől megindult a jóléti állam felemelkedése, amely éppen arra irányult, hogy megteremtse a munka újratermelésének nem bérjellegű feltételeit. Ahogy Esping Andersen (1991, 119. o.) rámutat: „Ha a szociális jogok megkapják a tulajdonjogok jogi és gyakorlati státusát, ha sérthetetlenek lesznek, és ha az állampolgári mivolt, nem pedig a teljesítmény alapján járnak, akkor ezek az egyén piaccal szembeni státusának árujellegtől való megszabadítását, dekommodifikációját is

megtestesítik”. Ez a koncepció jelentősen egybecseng a Polányi (2004) -féle megközelítéssel, amely a nagy transzformációként írta le az átmenetet a 19. századból a 20. századba. Ennek keretében az önszabályozó piacnak a munkát, a pénzt és a földet áruvá változtató logikájával szemben létrejött a társadalom ellenválasza, amely kitermelte ezek beágyazódását a társadalmi viszonyokba. A jóléti állam ennek legfontosabb eszköze lett, ezzel megszüntetve a piacon szerzett munkabér kizárólagosságát a munka regenerációjának kérdésében.

A jóléti állammal megjelent egy olyan jövedelmi elem, amely állampolgári alapon jár, és nem teljesítményhez kötött, sőt sok esetben valójában természetbeni juttatásként jelentkezik, ezzel a bér és a profit fogalmait meghaladva. Mi a továbbiakban ezt a jövedelmi elemet járadékszerű jövedelmeknek nevezzük, alapozva korábbi elmélettörténeti munkánkra a járadék vonatkozásában (lásd: Baranyi–Csontos–Trautmann, 2023). Azért érdemes ezt járadékszerűnek hívni, s nem pusztán járadéknak, mert a járadékokhoz a mainstream közgazdaságtan keretei között negatív konnotációk társulnak.

A járadék összefonódik a járadékvadászat fogalmával, amely egyértelműen a teljesítmény nélküli, a szabályok megváltoztatása által megszerezett, piacon nem versenyezhető jövedelemnek tekinthető. Természetesen a mélyebb elemzések rámutatnak, hogy a járadék fogalma ennél sokszínűbb. Például Alfred Marshallnál a fogyasztói többlet fogyasztói járadékként jelenik meg, sőt az innovációs járadékot is tekinthetjük pozitívnak (Szalai, 2018). Vagy például a mi szóhasználatunkhoz nagyon hasonlóan Mihályi és Szelényi (2019) a jóléti kiadásokat nevezi szolidaritási járadéknak. Ezzel összhangban számunkra a járadékszerűség nem negatív. Mi a járadékszerű jövedelmek alatt az állampolgári részvétel lehetőségét biztosító pénzbeli vagy természetbeni juttatásokra gondolunk, ilyen lehet az oktatás, a társadalombiztosítás minden formája (egészségügy, nyugdíj, idősgondozás), a munkanélküli segély, de ide soroljuk a munkáltató által adott béren kívül juttatásokat is. A jóléti állam felemelkedése után tehát nem beszélhetünk pusztán csak bérről, szükséges a járadékszerű jövedelmeket is figyelembe vennünk. A továbbiakban a természetes bér fogalma helyett így a *természetes jóléti szint* elnevezést használjuk, ezzel utalva arra, hogy a bérek és járadékszerű jövedelmek összességére gondolunk.

A második alapvetés, amelyet tisztáznunk kell, a munka fogalma, hiszen nem mindegy, hogy mit akarunk regenerálni. A klasszikus politikai gazdászok a klasszikus kapitalizmus körülményei között tevékenykedtek, így számukra a munka fogalma is mást jelentett, mint ma az információs és kommunikációs technológiák és a globalizáció korában. Mít is tekinthetünk munkának a 21. században? A klasszikus megközelítés szerint a munka egyenlő a munkaidőben végzett tevékenységekkel. Ez az állítás ugyanakkor ma nem állja meg a helyét, hiszen a munka egyre inkább távolodik a fizikai és munkaidőhöz kötött munkáktól, és egyre inkább a szellemi és rugalmas munkaformák felé mozdul el. Ez a változás megjelenik a home office vagy az atipikus munkaformák

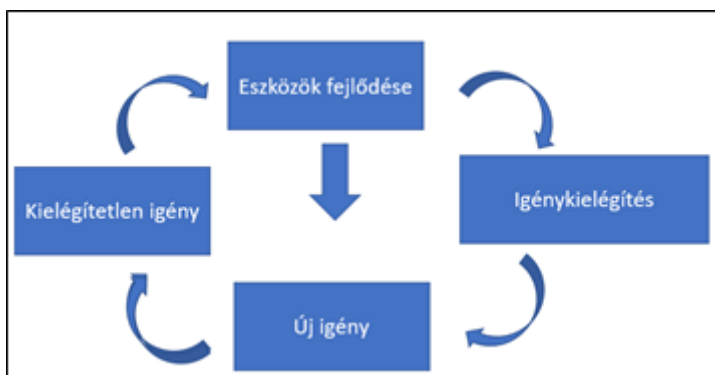
elterjedésében. Ebben az új rendszerben a munkaidő és a szabadidő, illetve az otthonlét és a munkahelyen való tevékenységek végletesen összefonódnak, ami miatt a munkaidőt egyre nehezebb elválasztani a szabadidőtől. A rugalmasság mint olyan erénynek is tekinthető, ugyanakkor ha nem folytatunk tudatos életvezetést, könnyen csúszhatunk az önkizsákmányolás csapdájába, amikor a rugalmasság mégis a feltöltődésünk rovására megy, s ha ez tartós marad, az nem biztosítja regenerációt. Han (2015) éppen emellett érvel, hogy ez a fajta önkizsákmányolási folyamat az, ami létrehozza a társadalmaink rossz pszichológiai állapotát. Emiatt a munkát ma már kevésbé a munkaidővel, mint az ahhoz kapcsolódó energialeadással és erőfeszítéssel határozhatjuk meg, s ezzel szemben a szabadidő ezeknek az energiáknak a visszanyerését jelenti.

Továbbá ha a hagyományos megközelítést vesszük alapul, akkor csak azt kell munkának tekintenünk, amiért pénz jár. Ugyanakkor ezzel a valós társadalmi hasznot hajtó tevékenységek egy részét kizárjuk a vizsgálódási körünkéből. Például az úgynevezett reprodukciós tevékenységek jó része (mint a háztartásvezetés, gyermeknevelés) elengedhetetlen a regeneráció biztosításához. Emellett a hagyományos definíció tartalmaz számos olyan munkát, amelyet viszont nem tarthatunk társadalmilag értékesnek. Ezeket nevezi Graeber (2020) *bullshit munkáknak*. Az ilyen munkákért bár pénzt adnak, valójában nem járulnak hozzá a társadalom fejlődéséhez, emiatt a regenerációjuk biztosítása semmiképpen sem hasznos, így a hagyományos megközelítésre nem hagyatkozhatunk. A munkát ezért korábbi tanulmányunk (Baranyi–Csontos, 2022) alapján az állampolgári részvétel módjaként olyan energialeadással, erőfeszítéssel járó tevékenységnek tekintjük, amely hozzájárul a társadalmi szükségleteink kielégítéséhez. A munka ilyenét megújításával nem hagyjuk ki azokat a társadalmilag hasznos tevékenységeket, amelyekért közvetlenül nem jár pénz, illetve kizárjuk a bullshit munkákat.

3.2. A tézis elméleti indoklása

A klasszikus politikai gazdaságtan természetesbér-fogalmának modernizálásához szükséges pontok áttekintése után bemutathatjuk a tézisünket újragondolt formában. **A tézis modernizált változata így szól: az európai uniós gazdaságok tartósan a munka (vagyis a társadalmi részvétel) természetes (vagyis regenerációt biztosító) jóléti szintje (vagyis bérek és járadékszerű jövedelmek) alatt működnek.** A kérdés, amire ezek után válaszolnunk kell, hogy hogyan is állhat elő ez az állapot. A választ jelen tanulmányunkban elméleti alapokon adjuk meg, de a jövőben ennek empirikus tesztelése is indokolt. Két elméleti érvet tudunk felhozni a helyzet magyarázatára.

Az első a modern gazdaság igényteremtési mechanizmusában rejlik. Ez azt jelenti, hogy felfelé irányuló nyomás nehezedik a Ricardo által életigényeknek hívott szintek emelkedésére. Az igények folyamatos újratermelődését és egyben egyre magasabb szinten történő jelentkezését írja le az alábbi Artner Annamária (2020) cikke alapján készített ábra (1. ábra).



Forrás: Artner (2020) alapján saját szerkesztés

1. ábra. Az igényteremtés mechanizmusa

Az ábrából láthatjuk, hogy a technikai haladás a pillanatnyi igényeinkre válaszul jön létre, azt elégti ki, ugyanakkor az igények természete, hogy kielégítésüket követően újra és magasabb szinten jelentkeznek. Artner (2020, 17. o.) azonban még egy tényezőre felhívja a figyelmünket: „Megjegyzendő, hogy a profitszempontoknak alávetett tömegtermeléssel eljutottuk a szükségletek szándékolt termelése korába, annak minden tovahaladó káros társadalmi, környezeti vonatkozásával együtt.” Annyiban vitatkoznánk a szerzővel, hogy a szükséglet szó sok esetben inkább igényt jelent. Nem a szociális vagy a biztonság iránti szükséglet új, csak az, hogy ehhez ma milyen eszközökre van szükségünk. Az igény így úgy definiálható, mint a szükséglet kielégítésének a termelés és fogyasztás rendszerében megjelenő konkrét módja. A gazdagabb országokban ezek az igények gyakran magasabb anyagi szinten teszik lehetővé ugyanazon szükségletek kielégítését; ahogy Amartya Sen (1983) is bemutatja, míg egy szegényebb országban a közösségi életben való részvételhez valójában nagyon kevés anyagi erőforrás is elegendő lehet, addig egy gazdagabb országban sokkal magasabb anyagi követelményekkel tud megvalósulni a közösségi életben történő részvétel. Polányi (2004) pedig a következőképpen fogalmazza meg ugyanezt:

„A legújabb történelmi és antropológiai kutatások legfontosabb eredménye az, hogy az ember gazdagsága általában társadalmi kapcsolataiba van rejtve. Cselekedeteivel nem egyéni érdekeit védi az anyagi javak birtoklásában, hanem társadalmi állását, társadalmi igényeit, társadalmi előnyeit. Az anyagi javakat annyiban értékeli, amennyiben ezt a célt szolgálják.” (Polányi, 2004: 75. o.)

Az Artner (2020) által is leírt igényteremtő mechanizmust John K. Gailbraith amerikai közgazdász is kifejtette az „Az új ipari állam” című könyvében. Ennek fő mondanivalója, hogy az új ipari állam keretei között a kereslet a termékek iránt már nemcsak a fogyasztók által generálódik, hanem az ipari rendszer az, ami létrehozta a keresletet, például a reklámozás segítségével, ahogy Gailbraith (1970, 249. o.) kifejti: „Senki sem bizonygatná új

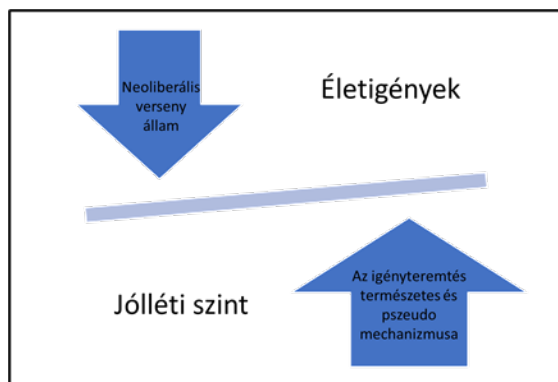
csomagolások, újfajta feldolgozott élelmiszerek, különleges összetételű fogpaszták, fájdalomcsillapítók vagy régebbi termékek új változatainak előnyeit. Minthogy senki sem ébresztene igényt e termékek iránt, az emberek kevésbé megbízhatóan költenék el jövedelmüket”. Napjaink fejlett gazdasági tehát önmaguk fenntartása érdekében a keresletet generáló új igényeket ébresztenek. Mindezek eredményeképpen tehát elképzelhető egy olyan folyamat, ahol az igények gyorsabban nőnek, mint a fogyasztóknál megjelenő bérek és járadékszerű jövedelmek, így a természetes jóléti szint tartósan elérhetetlenné válik.

Természetesen érvelhetnénk amellett, hogy az új igények megjelenése valamilyen technológiai innovációt és újítást hordoz, így ez az igényteremtési folyamat pozitív. Ez viszont sokszor nem igaz, sőt *Gailbraith* (1970) érveléséből is az tűnik ki, hogy az igények létrehozása főként nem valódi innovációkat, hanem egyszerű marketingtrükköket tartalmaz, ami valójában nem jelent előrelépést. *Mensch* (1979) ezeket az innovációkat nevezi pszeudoinnovációknak, amelyek már nem hordoznak magukban valódi fejlődést. Ezt tetézi többek között a tervezett elavulás jelensége is. Ennek keretében a gyártók a termékeket tudatosan rövidített működési idővel adják közre, ezzel serkentve a vásárlókat újabb fogyasztásra (lásd: *Guiltinan*, 2009; *Rivera & Lallahomed*, 2016). Amellett, hogy ez a jelenség a természet szempontjából rendkívül fenntarthatatlan, ezzel együtt hozzájárul ahhoz a folyamathoz, amely miatt az igények növekedése meghaladja a jóléti szint növekedését. Összefoglalva tehát, az igények tovahaladó növekedése, ha meghaladja a jóléti szint növekedését, önmagában hordozza a tézis teljesülését, ugyanakkor még súlyosabbá teszi a helyzetet, ha ezek az igények eltávolodnak a szükségletektől, vagy éppen bizonyos szükségletekkel össze nem egyeztethetők. Ez utóbbi igényeket pszeudoigényeknek nevezzük, ezzel megkülönböztetve az igénytermelés természetes és pszeudofolyamatát.

A második elméleti ok, amely miatt tartósan a regenerációt biztosító jóléti szint alatt működhetnek a gazdaságok, hogy a jövedelmek nem nőnek eléggé ahhoz, hogy lépést tartsanak az igények növekedésével. Ez lényegében az előző ok megfordítása, csak most arra összpontosítunk, hogy miért is érezhető egy lefelé irányuló nyomás a jövedelmek növekedésében, miközben az ipari rendszerben az igények egyre gyorsabban termelődnek. Ennek okát a jóléti állapot felváltó, az elmúlt 30 évben dominánsan uralkodóvá váló neoliberális versenyállam-felfogásban találhatjuk meg. A versenyállam *Cerny* (1997) kifejezése, amely azt ragadja meg, hogy az 1970-es évektől kibontakozó, közkeletű néven gazdasági globalizálódásnak hívott folyamat az államokat arra készítette, hogy versenyezzenek a tőke letelepítéséért. Mivel a tőke ott telepszik le, ahol a legjobbak a körülmények, ez utat nyitott az alacsony adókkal és bérekkel folytatott versenyzés előtt. A neoliberális versenyállam fő célja tehát a tőke szempontjából vizsgált versenyképesség biztosítása lett (*Ban*, 2016), amely két messzemenő következménnyel járt. Egyrészt kialakította a káros bérversenyt, amely miatt az államok a bérek lenyomásában lettek érdekelték. Másrészt a versenyképesség szempontjából hátrányosnak ítélt jóléti szolgáltatások leépítése is megkezdődött, ami összekapcsolódott a neoliberális

gondolkodás azon hagyományával, amely az állam visszaszorítását tűzte ki célul. Ezt segítette az offshore és a káros adóverseny folyamata, amely nehezítette a jóléti állam finanszírozását. A neoliberais versenyállam tehát, miközben a bérek növekedésére egy lefelé irányuló nyomást helyezett, a jóléti államot, így a járadékszerű jövedelmi elemek növekedését is jelentős megpróbáltatásoknak tette ki. Ez a folyamat, ahogy *Piketty* (2015) bemutatja, az egyenlőtlenségek erőteljes növekedésében csúcsondott ki az elmúlt 30-40 évben. A növekedő egyenlőtlenségek pedig hozzájárultak ahhoz, hogy a jövedelmek a társadalom egyre kisebb részéhez kerülnek, akiknek biztosítva van a regenerációja, ugyanakkor a társadalom széles rétegei stagnáló bérekkel szembesülnek (lásd: *Mishel, Gould, & Bivens, J., 2015*). Eközben működik az első mechanizmus, tehát egyre több igényt kell kielégítenünk a stagnáló jövedelemért, így kerülhet a társadalom jó része a regenerációt biztosító jóléti szint alá.

A két mechanizmus eredőjét szemlélteti összefoglalóan a *2. ábra*. Vagyis miközben az ipari rendszer működéséből kifolyólag felfelé irányuló nyomás nehezedik az élettigények szintjére, amit erősít az pseudoigények megjelenése is, közben a neoliberais versenyállam a káros bérversennyel, illetve a járadékszerű elemek alacsonyan tartásával lefelé irányuló nyomást helyez a jóléti szintre.

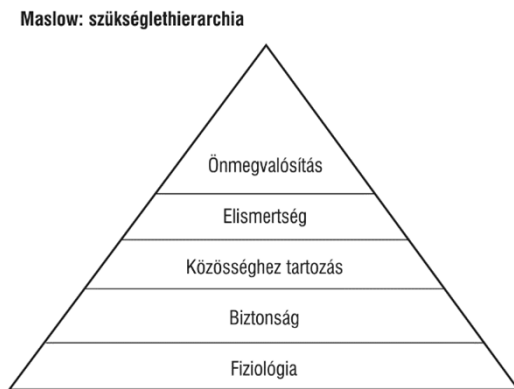


Forrás: saját szerkesztés

2. ábra. A két mechanizmus működése

A jövedelmek növekedésének visszafogása és az igények gyorsuló termelése elvezetett az általunk fordított Maslow-piramisnak nevezett jelenség kialakulásához. A Maslow-piramis a szükségletek hierarchiáját mutatja, ahogy az a *3. ábrán* is látszik. Ez alapján azt gondolhatjuk, hogy az „önmegvalósítás”, „valósítsd meg önmagad”, „személyes fejlődés” jelszavakat alkalmazó modern gazdaságokban a többségnek az önmegvalósítás szintje alatti szükségletei maradéktalanul biztosítva vannak. Jelen tanulmányban amellet érvelünk, hogy ez nem így van. Ugyanis miközben egyre feljebb lépdeltünk a Maslow-piramison, néhány alacsonyabb lépcsőfokon jelentkező szükséglet kielégülése

veszélybe került. Egy aktuális példával élve az első két szint a fiziológiai szükségleteknek és a biztonság szükségletének szempontjából a biztos lakhatás nélkülözhetetlennek tűnik. Ha a lakhatáshoz való hozzáférést vizsgáljuk, Európa-szerte azt láthatjuk, hogy az olyan lakásoknak, melyek a mai kor igényességének megfelelnek (felszereltség, infrastrukturális bekötöttség vagy éppen elhelyezkedés), az ára nagyon nagy mértékben növekedett reálértelmenben az európai nagyvárosokban, ami széles rétegek lakhatási problémáihoz, sőt sokak szerint egyenesen lakhatási válsághoz vezetett. Ebben épp azok a tényezők játsszák a főszerepet, amelyeket felsoroltunk, vagyis az igények jelentős növekedése (akár természetes akár pseudo-), miközben a járadékszerű jövedelmek nem nőttek (bérlakásépítések), és az egyenlőtlenségek megnövekedtek, ami elvezetett a befektetési célú lakásvásárlás jelentős elterjedéséhez és a lakásárak elszaladásához. Vagyis miközben egyre több elérhető termék és szolgáltatás az önmegvalósítás szükségletéhez kapcsolódik – tehát ebben az értelemben szélesedtek a lehetőségek –, közben bizonyos alapszükségletek terén szűkösségek alakultak ki, ezzel létrehozva a fordított piramist.



Forrás: Dobák–Antal (2016)

3. ábra: Maslow-piramis

A fordított piramis jelensége egy új társadalmi osztályt is megszült, méghozzá a prekariátust (lásd: Éber, 2017). Ez a prekariátus sok esetben éppen olyan tudásszaktárakban dolgozik, ahol az önmegvalósítás már lehetőségként nyílik meg, ugyanakkor az alsóbb szükségletek területén létrejövő szűkösségek kikezdi a létbiztonság érzetét. A prekariátus rétegek tehát általános létbizonytalanságban élnek, ahol bár hozzáférésük van a magasabb szükségleti szintekhez, mégis a legalapvetőbb szükségletek területén szenvednek hátrányt, ami viszont állandó szorongáshoz, depresszióhoz és így valójában a felsőbb szükségleti szintek el neméréséhez vezet.

4, Konklúzió, javaslatok

Az ipari rendszer igényteremtő mechanizmusa kiegészülve a neoliberais versenyállam teljesítményorientált megközelítésével hozzájárult ahhoz, hogy a gazdaságokban a természetellenes jóléti szint tartósan fennmaradt. Az érvelésünk abba az irányba mutat, hogy ez nem pozitív folyamat, így a megváltoztatására kellene törekednünk. Ennek első lépése, hogy az igénytermelés jelenlegi mechanizmusát újjá kell szerveznünk, hiszen az társadalmilag és környezetileg is fenntarthatatlan. Önmagában az új igények létrejötte nem káros, csak arra kell ügyelnünk, hogy ezek valódi innovációt testesítsenek meg, vagyis a társadalmi szükségleteink kielégítésére irányuljanak, és összhangban legyenek a környezeti fenntarthatósággal. Az utóbbi évtizedekben az innovációk egy szűk réteg számára fontos, fogyasztási és luxuscikkek irányába mozdultak el, ami persze következik az egyenlőtlenségekből is, hiszen a vásárlóerő is ott összpontosul. Az innovációkat így a társadalmi szükségletek felé érdemes irányítani, amiben az állami ipar- és innovációs politikának fontos szerepe lehet. Továbbá a tervezett elavulással szemben a szolgáltató gazdaság irányába való elmozdulás is szükséges, amely képes lehet mérsékelni a pszeudoigények növekedését.

A második kérdéskör a neoliberais versenyállam meghaladása. Ennek első eleme az alacsony bérekkel való versenyzés felhagyása, amelyet például a tőke kiszervezésének koordinálásával vagy a globális értékláncok felügyeletével lehetne elősegíteni. A globalizáció jelenlegi átalakulása éppen lehetőséget ad arra, hogy megszüntessük a bérekkel és a munkakörülményekkel való versenyzés lefelé tartó spirálját. Emellett a fordított Maslow-piramis megváltoztatása miatt a létbiztonságot szavatoló intézményi rendszer és infrastruktúra fejlesztése is szükséges. Ez azt jelenti, hogy az elosztásban érdemes lehet növelni a járadékszerű jövedelmi elemet. Természetesen a jóléti állam korábbi mintáját már nem lehet visszahozni, hiszen az a mai körülmények között már nem alkalmazható. Egy új típusú jóléti rendszer felépítésére viszont szükség van, amely alkalmazkodik a 21. század új kihívásaihoz, és felismeri a regeneratív gazdaság fontosságát. Ebben a folyamatban a klasszikus politikai gazdaságtan természetesbér-elmélete kiindulópontként szolgálhat.

Hivatkozások

- ACEMOGLU, D. – ROBINSON, J. A. (2013): *Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*. Budapest: HVG Könyvek.
- ARTNER, A. (2020): *Technological advance and labour - A historical and global approach*. *Köz-Gazdaság – Review of Economic Theory and Policy*, 14(4). 11–22.
- BAN, C. (2016). *Ruling ideas: How global neoliberalism goes local*. Oxford University Press.

- BARANYI, D. M. – CSONTOS, T. T. (2022): Munka, kapitalizmus és szabadság= Work, capitalism and freedom. *Köz-gazdaság*, 17(1), 191–200.
- BARANYI, D. – CSONTOS T. T. – TRAUTMANN L. (2023): Bér, profit és járadék. In: Benczes, I. – Szunomár, Á. (szerk.) *Változó világ – Ünnepi tanulmánykötet Szentcs Tamás akadémikus 90. születésnapja alkalmából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BROWN, M. M., HASELSTEINER, E., APRÓ, D., KOPEVA, D., LUCA, E., PULKKINEN, K. L., & RIZVANOLLI, B. (2018): Restorative to Regenerative: An exploration in progressing a paradigm shift in built environment thinking, from sustainability to restorative sustainability and on to regenerative sustainability.
- CERNY, P. G. (1997): Paradoxes of the competition state: The dynamics of political globalization. *Government and opposition*, 32(2), 251–274.
- DOBÁK, M. – ANTAL, Zs. (2016): *Vezetés és szervezés. Szervezetek kialakítása és működtetése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉBER, Á. M. (2017): Rossz fizetés, létbizonytalanság – terjed a prekariátus. *Új Egyenlőség*. URL: <https://ujjegyloseg.hu/rossz-fizetes-letbizonytalansag-itt-a-prekariatus/>
- ESPING-ANDERSEN, G. (1991): Mi a jóléti állam? In: Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest: T-Twins. 116–134.
- FOLKMAN, J. – ZENGER, J. (2022). Quiet Quitting Is About Bad Bosses, Not Bad Employees, *Harvard Business Review*, <https://hbr.org/2022/08/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bad-employees> (megnyitva: 2024. 03. 27.)
- FULLERTON, J. (2015): *Regenerative capitalism*. Capital Institute: Greenwich, CT, USA, 1–120.
- GALBRAITH, J. K. (1970): *Az új ipari állam*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GRAEBER, D. (2020): *Bullshit munkák*. Budapest: Typotex.
- GULTINAN, J. (2009): Creative destruction and destructive creations: Environmental ethics and planned obsolescence. *Journal of Business Ethics*, 89, 19–28.
- HAN, B. C. (2015): *The Burnout Society*. Stanford: Stanford University Press.
- KELLY, M. – HOWARD, T. (2021): *A demokratikus gazdaság születése. Jólétet mindenkinek nem csak keveseknek*. Budapest: Szép Könyvek Kiadó.
- MARX, K. (1955): *A tőke, A politikai gazdaságtan bírálata*. Szikra Kiadás, Budapest.
- MENSCH, G. (1979): *Stalemate in Technology*. Cambridge, MA: Ballinger.
- Mihályi, P. – Szelényi, I. (2019): *Rent-seekers, profits, wages and inequality*. Springer International Publishing.
- MISHEL, L. – GOULD, E. – BIVENS, J. (2015). Wage stagnation in nine charts. *Economic Policy Institute*, 6, 2–13.
- MORSELETTA, P. (2020): Restorative and regenerative: Exploring the concepts in the circular economy. *Journal of Industrial Ecology*, 24(4), 763–773.
- PIKETTY, T. (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth Kiadó.

- POLÁNYI, K. (2004): A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Budapest: Napvilág Kiadó.
- RICARDO, D. (2017): *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- RIVERA, J. L. – LALLMAHOMED, A. (2016): Environmental implications of planned obsolescence and product lifetime: a literature review. *International Journal of Sustainable Engineering*, 9(2), 119–129.
- SEN, A. (1983): Poor, relatively speaking. *Oxford Economic Papers*, 35(2), 153–169.
- SMITH, A. (1959): A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata. Fordította: Bilek Rudolf, Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ DOROTTYA (2023): Quiet quitting. *Világpolitika és Közgazdaságtan* 2(1), 115–118. DOI: 10.14267/VILPOL2023.01.16
- SZALAI Á. (2018): Hamlet Szellem nélkül. Megjegyzések Szelényi Iván – Mihályi Péter „A járadék szerepe a szocialista gazdaságból a tőkés piacgazdaságba való átmenet korában” című cikkéhez. *Századvég*, 88 (2), 35–50.
- THAROOR, I. (2021). The ‘Great Resignation’ goes global, The Washinton Post, <https://www.washingtonpost.com/world/2021/10/18/labor-great-resignation-global> (megnyitva: 2024. 03. 27.)